

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

Михайло Кельман

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
проф. кафедри теорії та філософії права,
д-р юрид. наук, проф.

ОСМИСЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ У СУЧАСНОМУ ПРАВОНАВСТВІ

© Кельман М., 2018

Висвітлено методологічну ситуацію у сучасному правознавстві, основною особливістю якої є перехід від моністичної методології до філософсько-методологічного плюралізму.

Ключові слова: право; методологія; правознавство; наука; філософія.

Михаил Кельман

ОСМЫСЛЕНИЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ В СОВРЕМЕННОМ ПРАВОВЕДЕНИИ

Освещено методологическую ситуацию в современном правоведении, основной особенностью которой является переход от монистической методологии к философско-методологическому плюрализму.

Ключевые слова: право; методология; правоведение; наука; философия.

Mykhailo Kelman

Institute of Jurisprudence and Psychology,
Lviv Polytechnic National University,
Department of Theory and Philosophy of Law,
Sc. D., Prof.

ASSESSMENT OF METHODOLOGICAL APPROACHES IN MODERN LAW

Methodological situation in the modern jurisprudence, the main peculiarity of which there is transition from monistic methodology to philosophical and methodological pluralism, is described in the article.

Key words: law; methodology; jurisprudence; science; philosophy.

Постановка проблеми. Методологію юридичної науки розглядають як складне за своєю структурою, внутрішньо диференційоване багаторівневе утворення; розкривають сучасні методологічні уявлення щодо правової проблематики. Особливу увагу звертають на дискусії перспектив у

сучасному правознавстві гносеологічного і методологічного плюралізму. Звернено увагу у сучасних дослідженнях на два підходи методологічної проблематики (генетичний, системний підходи).

Аналіз дослідження проблеми. Для сьогоденної ситуації характерна не відсутність альтернативних марксистові філософсько-методологічних концепцій, а ступінь дослідницької активності у цій сфері юридичної науки, – зазначає професор М. Козюбра. Проте розгляд методологічних питань сьогодні помітно поширюється. На монографічному рівні ця проблематика представлена перш за все працями Д. Керімова, А. Шабаліна, А. Васильєва, В. Сирих, та іншими, але їхній зміст і форма зводяться до коментування розробок марксистської філософії. Серед вітчизняних правознавців цією проблематикою займаються М. Козюбра, П. Рабінович, О. Тихомиров та інші, методологічна увага у цих дослідженнях уже помітно змінюється у сферу ціннісно-світоглядних аспектів правознавства.

Виклад основного матеріалу. Аналіз ситуації у пострадянському фундаментальному загальнотеоретичному правознавстві дає значні підстави стверджувати про глибоку кризу, що її переживає ця галузь правового знання. Такий висновок зроблено на основі таких обставин. По-перше, доводиться констатувати фактичну відсутність видань перекладів праць сучасних пострадянських теоретиків права на європейські мови, що свідчить про брак оригінальних креативних ідей, і які б зацікавили іноземців до українських концепцій. По-друге, вітчизняна загальнотеоретична юридична наука ще досі базується на старому предметному полі. По-третє, практично в українському науковому середовищі не ініціюються широкі дискусії з фундаментальних правових проблем (про сутність права, методологію юридичної науки, праворозуміння, юридичну мову та аргументацію, правозастосування тощо). По-четверте, за роки незалежності надто кволо здійснюються послідовні правові реформи, орієнтовані на якнайповніше втілення у національну правову систему загальнолюдських і європейських цінностей, що пояснюється браком належної волі до таких реформ у вищих ешелонах влади, інертністю доктринального мислення тощо. Крім того, на наш погляд, причин ще декілька. Перш за все, йдеться про якість професійних знань і навичок випускників навчальних закладів, адже фахова підготовка неминуче зводиться до проблеми формування освітніх стандартів та контролю за їх дотриманням. У сфері фундаментального правознавства така ситуація може призвести до втрати методологічних основ для створення власних оригінальних концепцій праворозуміння. До цього слід додати тотальну правову неосвіченість. Більшість дослідників у сфері теорії права має доволі поверхневе уявлення про стан правового дискурсу другої половини ХХ ст. і перш за все про феноменологію і фундаментальну онтологію права, постмодернізм, комунікативну і гендерну теорію права, найновіші модернізації правового позитивізму тощо. Усе це поглиблюється доволі низьким рівнем володіння вітчизняними науковцями іноземними мовами, через що більшість з них позбавлена можливості самостійного звернення до першоджерел (а це необхідно для формування відповідного рівня правової культури). Зазначимо, що за останні роки з'явилася низка позитивних моментів. Зокрема, наші науковці взяли участь у конгресах IVR (Пекін, 2009, Франкфурт, 2011), створено робочі групи з проблем феноменології, герменевтики, філософії права. Чимало зроблено для з перекладу і видання фундаментальних філософсько-правових творів, видатних зарубіжних учених (Х. Л. Харта, Л. Фуллера, В. Майхофера, А. Кауфмана, Р. Алексі, М. Ван Хука, Г. Гуссерля, О. Ерліха, Г. Радбруха та ін.). У цьому заслуга М. Антонова, С. Касаткіна, В. Бігуна, В. Архипова, С. Максимова [1, с. 6–9]. На факультеті правничих наук Національного університету «Києво-Могилянська академія» підготовлено оригінальний підручник «Загальна теорія права» за редакцією професора М. І. Козюбри.

Однак це лише незначна частка того, що слід зробити для виходу вітчизняного правознавства з описаної вище фундаментальної кризи. Зрештою, погоджуємося з думкою професора М. Козюбри, що слід говорити не про кризу вітчизняної теоретичної правосвідомості й загальнотеоретичного правознавства, а про «хвороби його зростання», точніше – модернізації. Усвідомлюємо, що остаточне звільнення від попередніх догматичних уявлень – це справа, очевидно, не одного покоління правників.

Дослідницькі підходи у сучасній юриспруденції належать до наукових проблем і традиційно визначаються як методологічні. Вони виникають на межі різних наукових дисциплін і відображають інтегративні тенденції в розвитку правової науки. Об'єкти, які вивчають з їх допомогою, дають можливість отримати нове знання. Підходи відрізняються від методів, бо завдяки їх застосуванню оптимізується шлях до наукового пізнання досліджуваних об'єктів, визначається динаміка розвитку правових явищ, право вченого на вибір методології. Це пояснюється насамперед тим, що сьогодні юридична практика потребує від загальнотеоретичної юридичної науки постійного вдосконалення, аналізу підходів, методів, методики і методології. Пошук нової методології у сучасній юриспруденції безперечно актуальний, оскільки ця проблема не може вичерпуватися захистом кількох дисертацій чи навіть публікацією монографій. Більшість дослідників розглядають методологію як все, що завгодно, тільки не вчення, світогляд, теорію. До другої половини ХХ ст. дискусії не могли похитнути розуміння побудови абсолютно істинних підходів до праворозуміння. Власне, монометодологічний підхід, а саме підхід до пізнання в юридичній науці з позиції «матеріалістичної» діалектики безвихідний, оскільки, як зазначає професор М. Костицький, немає ні матеріалістичної, ні ідеалістичної діалектики, а є діалектика як філософська концептуалізація розвитку усвідомленого в онтологічному, «буттєвому» і в логіко-понятійному сенсі, яка є вченням, теорією, методологією, методом [2, с. 4].

Як бачимо, традиційні підходи, що їх використовували у пізнанні правових явищ, уже більше не відповідають потребам сьогодення, тобто постіндустріального суспільства. На наше переконання, тепер претендувати на абсолютність й істинність не можуть ні юридичний позитивізм, ні концепція юснатуралізму, ні історична школа, ні соціологія права. Усі вони можуть мати тільки відносну істинність. Нові методологічні підходи дають можливість адекватніше підійти до розуміння таких явищ, як справедливість, верховенство права, свобода, рівність тощо.

Загальносвітову тенденцію популяризації нових підходів у юриспруденції підтримують вітчизняні та зарубіжні вчені-правники. Зазначимо лише те, що відкриття, застосування та опис будь-якого нового підходу, методу, прийому, способу, які відомі іншим наукам, проте в юриспруденції й досі не застосовувалися (назвемо це порівняно новим), усе це само по собі становить елемент наукової новизни в методології юриспруденції. Але використання нових та порівняно нових підходів, методів, методик може і повинно привести до відкриття нових властивостей, рис, значущості державно-правових явищ, їхньої цінності для суспільства. У цьому практицизм методології, що тим більше посилиться, якщо відкриття буде втілено у практику, реалізоване в житті суспільства і сприятиме його прогресу.

Відкриття принципово нових підходів, методів у сфері юриспруденції доволі складний процес. Позитивним є те, що у своїх працях вітчизняні правники звертаються до питань методології і пропонують порівняно нові підходи, прийоми, методи, способи дослідження. Доробок, представлений працями М. Козюбри, акцентує увагу на винайденні нових методів і підходів для дослідження об'єкта загальнотеоретичної науки. «Загальнотеоретична юриспруденція за таких обставин має не лише методологічно переозброюватися чи доозброюватися, а й повертатися до переусвідомлення, або ж принаймні до уточнення, свого предмета», – зазначає цей учений [3, с. 7].

Професор М. Костицький зауважує, що абсолютизація будь-якого підходу призводить до перетворення гіпотези чи теорії на догму. Тому вчений відстоює інтегральний підхід як синтез соціологічного, соціокультурного, економічного, природного та психологічного підходів. З огляду на це інтегральна юриспруденція ставить собі за мету насамперед синтезувати три напрями (теорія природного права, правового позитивізму, історичної школи права). У такому разі має бути «відкритість» юридичної догматики та правової теорії щодо досліджень динаміки суспільно-правової реальності та ціннісних вимірів права.

Відомий вітчизняний дослідник філософії права С. Максимов зауважує, що визнання дуальної природи права не є визнанням дуалізму права, тобто існування двох самостійних реальностей (природного і позитивного права), а становить визнання двох вимірів єдиного феномена права. Окрім того, він акцентує увагу на поєднанні позитивних рис природного і позитивного права або на їх розгляді як різних утворень; на необхідності відмови від протиставлення природного й позитивного

права, оскільки будь-яке право за своєю природою є позитивним. Синтез різних позицій виражений в інтегральній концепції структури правової реальності, в межах якої природне право і позитивне право співвідносяться як сутність і існування права [5, с. 82].

Академік НАПрН України П. Рабінович констатує подолання українською юриспруденцією світоглядно-філософського монізму, притаманного адміністративно-командній системі радянського періоду, відхід від низки положень єдинодозволеної на той час історико-матеріалістичної парадигми, які не виправдали себе повністю навіть у тодішній практиці, та запровадження у дослідницькі пошуки, спираючись на дорадянський і зарубіжний досвід, таких філософсько-правових підходів, котрі раніше розглядалися як об'єкт нищівної критики з огляду на їх суб'єктивно чи об'єктивно-ідеалістичне підґрунтя. Учений наголошує, що саме завдяки таким процесам відбулася плюралізація філософсько-правових підходів і концепцій [6, с. 38–39], що тепер є необхідною передумовою об'єктивності пізнання державно-правових явищ, поступального розвитку юридичної науки, свободи наукової творчості [6, с. 82].

Професор А. Заєць зазначає, що завдяки зусиллям вітчизняних вчених (М. Козюбра, М. Костицький, Л. Луць, О. Тихомиров, А. Козловський, С. Максимов, О. Стовба та ін.) впроваджується плюралізм у підходах до розуміння права, до того ж формуються поряд з нормативістським ученням, інші правові течії [7, с. 235]. Акцентуючи увагу на активізації правових досліджень, плюралізмі ідей, змінах у підходах до осмислення дійсності, які впливають на поняття права, визначення джерел і сутності останнього, французький філософ Поль-Мішель Фуко виділяє серед найголовніших і правові школи, що розвиваються з них, нормативну, соціологічну (на базі феноменології), природно-правову [8, с. 232–234].

Евристичною метою дослідження є ілюстрація наукознавчого доробку, що є методологічним фундаментом для формування нових, відмінних від традиційних, дослідницьких підходів у сучасній юриспруденції й доведення факту зародження ідей про нове бачення правової картини світу не тільки на прикладах, що містяться відповідно до хронологічної послідовності в римському праві, праві часів Середньовіччя, західноєвропейському праві, а й за допомогою звернення до прикладів вітчизняної історії (насамперед йдеться про пам'ятки Київської Русі), оригінальної спадщини залишеної нам правниками Галичини.

Зазначимо, що ми тотально обкрадені у своїй духовній спадщині, зараз гірко й захоплено наново відкриваємо її для себе. Тож доводиться надолужувати. Саме тепер нам у великій потребі рада й порада незаангажованих учених, котрі заглядають у саму суть соціальних феноменів, усебічно досліджують право, відносини держави і особистості. Власне, крах тоталітаризму з великою силою сколихнув інтерес до відкинutoї ним духовної спадщини (літератури, філософської, релігійної, економічної, політологічної думки). Але думка правнича, ідея дослідницьких підходів за сумною вітчизняною традицією так і залишилися на узбіччі обновних інтересів. Немає належної поваги до права, в ньому не вбачають цінності, з усіх культурних цінностей право в найбільшому загоні як наголошував ще у свій час один із незаангажованих учених Б. Кістяківський, видатна постать у європейському вимірі. Його праці – класика філософсько-правової і соціологічної думки, а їх тривале забуття – типове в суспільстві, де право вважають за відносну вартість, де гору бере право сили. Цілком слушною і тепер є думка Б. Кістяківського про те, що несправедливо звинувачувати нашу інтелігенцію в немічності правосвідомості, бо в цьому винна не вона, а зовнішні умови – те безправ'я, яке панує у житті. Тому сьогодні як ніколи потрібно напружити всі сили думки і волі, аби вивільнити свою свідомість від згубного впливу несприятливих умов.

На трансформації дослідницьких підходів, новій методології в юриспруденції наголошував й відомий шведський учений Е. Аннерс. Він намагався виділити характерні риси права родового ладу західноєвропейського права в періоди Раннього і Пізнього середньовіччя та за часів доби Просвітництва. Аналізуючи право первісного ладу, вчений відзначав зацікавленість племен у встановленні миру між родовими групами, оскільки внутрішні війни тільки послаблювали силу племені, що сприяло легкому завоюванню племені зовнішніми ворогами [9, с. 14].

Римське право традиційно розглядали як найбільш досконалий тип права, який базувався на приватній власності. Але якщо, скориставшись порадою, підходом Декарта, поглянути на проблему

(у природному і чистому світлі дня), то можна легко відшукати достеменну основу римського права – античну релігію, яка зрештою і гарантувала визнану усіма найвищу досконалість. Кожен римський громадянин відчував законну гордість від усвідомлення свого нерозривного зв'язку релігії зі сім'єю, родом, життя якого полягало насамперед у служінні державі. Закони XII таблиць підтверджують факт оро – акустичного початку судового мовлення. У цей період був дуже показовим підхід щодо виклику до суду, тобто покладалися на силу слова. Слово, звичайне слово, виявлялося сильнішим від зброї [9, с. 73].

На початку XIX ст. наукове знання переживало глибоку кризу. Тоді йшлося про «банкрутство» науки. Ентузіазм у ставленні до наукового знання, змінився на похолодання й деяку байдужість до науки. Натомість у правовій сфері чимраз частіше доводиться стикатися з розчаруванням у науці, безнадійним ставленням до неї. [9, с. 322–323]. У цьому контексті варто згадати відомого американського правника Л. Фрідмена, який за найкращий приклад цього занепадницького ставлення до наукового знання згадував прагматизм [10, с. 236]. Прагматизм засвоїв багато положень, встановлених гносеологічним аналізом наукового знання в сучасній критичній філософії [10, с. 210]. У руслі згаданих реформацій це не означає, що основний акцент вчений робить на примусовій характеристиці права. Відповідно до цього Фрідмен зауважував, що «...прагматизм понижує наукову істину й наукове знання до рівня гіпотез...» [10, с. 8], оскільки теорія пізнання прагматистів знецінює наукове знання [10, с. 8]. Водночас треба зазначити, що вчений значну увагу звертав на характеристику принципів прагматизму [10, с. 24–25, 63–64]. Кожна із перелічених інстанцій сама наголошує про зневіру прагматизму в силу науки і невдоволеність здобутими нею результатами [10, с. 25]. Та насамкінець прагматизм знецінює наукову істину, окрім цього доводить релігійну віру до рівня невірогідного знання [10, с. 25]. Далі вчений вказував на невдоволеності мислителів, котрі перекинулися до містицизму [10, с. 64]. Отже, всю цю побудову позначає лише невдоволеність науковим знанням, але їй бракує розуміння його справжнього значення [10, с. 191]. Отже, перед нами увіч серйозна й повсюдна наукова криза [10, с. 60].

Та хоч би яку силу мала ця криза, вона не є такою небезпечною, як може здатися з першого погляду. Насамперед вона зовсім не стосується природознавства в його суто науковому значенні. Тим-то й сучасна криза є не так суто наукова, як гносеологічна [10, с. 143–144].

Тут одразу ж варто зазначити, що зміст згаданих концептуальних підходів досі неоднозначно тлумачиться в сучасній юридичній літературі. На нашу думку, під метафізичним підходом до права слід мати на увазі, що розгляд права слід сприймати як феномен, що існує в суспільстві, однак не залежить від нього (концепція природного права). Це шлях, що веде до самосвідомості науки. А самосвідомість не лише у людей, а й у наук породжує самоповагу.

Утім, Г. Дж. Берман вказує на необхідності відходу від політичної та аналітичної юриспруденції («позитивізм») або винятково філософської і моральної юриспруденції («теорія природного права»), чи тільки історичної й соціоекономічної юриспруденції («історична школа права», «соціальна теорія права») [11, с. 16–17]. У разі визначення права учений наполягає на необхідності розглядати його у взаємодії духу і матерії, оскільки традиційне розуміння права не узгоджується з дослідженням транснаціональної правової культури. З огляду на це говорити про західну традицію права означає визнавати поняття права не як корпусу правил, а як процесу, в якому правила мають зміст тільки у контексті інститутів і процедур. Інакше кажучи, саме в такому праворозумінні, на думку Г. Дж. Бермана, полягає криза, яку переживає західна традиція права. Сутність її можна простежити у таких напрямках. Так, починаючи з XX ст., все більше відносин регулюється положеннями адміністративного права, не залишаючи майже нічого індивідуальному (договірному) регулюванню. Наприклад, договірне право, яке у всіх західних правових системах вважалося зводом правил для виконання добровільних угод згідно з намірами сторін, у XX ст. адаптується до нових реалій життя, відповідно до яких детальні умови найважливіших видів договорів спеціально визначаються у законодавстві чи перераховуються у стандартних формах, що пропонуються великими компаніями без будь-яких переговорів щодо їхньої зміни [11, с. 49]. Крім того, утверджується думка про те, що право, відмінне від держави, починає звільняти місце уявленню про право як про інструмент держави, тобто засіб виконання волі тих, хто володіє політичною владою [11, с. 52]. На

підставі цього учений висловлює своє занепокоєння з приводу того, що всі ці радикальні зміни становлять значний виклик традиційним західним установкам, процедурам, цінностям, поняттям і способу мислення. Вони загрожують об'єктивності права через те, що держава стає невидимою стороною усіх суспільних відносин, навіть тоді, коли її участь у цьому не потрібна [11, с. 51].

Вивчаючи стан досліджуваної проблеми, ми враховували, що вона передусім є правовою реальністю. Власне це дало змогу реалізувати визначені евристичні завдання та підвести деякі підсумки. Перш за все встановлено факт виникнення методологічних передумов формування нових підходів до розуміння права ще за часів античності (ми переконані, що правова матерія має глибокі коріння у релігії, що дала життя праву). По-друге, передумови, що викликають до життя нове бачення права, обумовили становлення його спочатку в теорії західноєвропейського права. По-третє, період транзиції, який переживає нині Україна, сприяє трансформаціям у правовому житті нашої держави та пояснює зміни в методологіях праворозуміння, оскільки, як зазначено вище, традиційне праворозуміння все більше не відповідає умовам і потребам сьогодення, адже відбувається перехід людства в якісно інший стан, що часто називають постіндустріальним суспільством. По-четверте, критика радянського й пострадянського підходів до праворозуміння підтверджує, що воно не тільки є своєрідним відлунням традиційної правосвідомості, а й спонукає до визнання низки наслідків, які тепер сприймати неможливо. По-п'яте, через складність юриспруденції як багатодисциплінарної науки під час її дослідження можливі різноманітні дослідницькі підходи.

Попри широке використання поняття «підхід» у юриспруденції, немає конкретного визначення його змісту та меж застосування; зважаючи на це, пропонується визначати підхід. У широкому розумінні методологічний підхід – це комплекс концептуальних, тактичних та методологічних аспектів. У вузькому розумінні цей термін застосовують до будь-якого з аспектів, що відповідають практиці вживання його у науковому середовищі.

Той, хто трохи вникає у ситуацію, легко зрозуміє, що дослідницький підхід – не гарантія успіху, адже підходів багато, але головне – досягти мети. Ось тут-то і з'ясовується роль знання, так би мовити, знайомства зі встановленим (у підході) предметом. Таке знання не може бути повним: не можна знати все і про все. Але знання повинне бути достатнім, щоб, по-перше, зіставити предмет з потрібним, тобто віднайти можливість згаданого перетворення, а по-друге, забезпечити правильний напрям подальшого пошуку.

Зазначимо, що одним з головних методологічних правил наукового пошуку є множинність підходів. Така установка є необхідною в умовах інформаційної та методологічної невизначеності, у якій, як правило, перебуває будь-який дослідник, який намагається вирішити неординарну проблему. Така установка є гарантією успіху пошукової діяльності. Якщо це не під силу вирішити одному вченому, то його зрештою реалізує колективний інтелект. Проте знання особливостей реалізації цього правила в історії пізнання допомагає кожному вченому ефективніше користуватися ним.

Різнманітність підходів допомагає отримати знання про різні сторони явища або про ту саму сторону, але у різних ракурсах. Це передбачає обов'язковість наступної операції синтезу, об'єднання окремих результатів у цілісний, для чого необхідний єдиний принцип, що об'єднує, чим досягається або надання гомогенності когерентності різним відображенням того чи іншого явища, або її сторони. Синтез дає змогу скоригувати недоліки результатів різних підходів, зокрема позбутися протилежностей, навіть, тих, які протилежних один одному несумісних явищ, дати їм єдине пояснення або тлумачення. У результаті цієї операції вдається визначити роль і значущість кожного з підходів і тим самим зупинити протистояння, що виникає на стадії різнобічності використання різних підходів [12, с. 35–47].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Некласическая философия права: вопросы и ответы. Харьков: СПД ФО Тарасенко В. П., 2013. 253 с.
2. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ, 2013. № 1. С. 3–10.
3. Козюбра М. І. Загальнотеоретична юриспруденція: радянська традиція та європейська перспектива. Укр. Право, 2005. № 1. С. 7–21.
4. Цвік М. В. Сучасне праворозуміння – методологічна основа правової науки. Матеріали міжнар.

наук. конф., 13–14 груд. 2002 р. / упоряд.: М. І. Панов, Ю. М. Грошевий. Х.: Право, 2003. С. 88–91. 5. Максимов С. І. *Природне і позитивне право як елементи правової реальності*. Вісн. Акад. прав. наук України, 2002. № 1. С. 82–92. 6. Рабінович П. М. *Методологія правознавства проблеми плюралізації*. Вісн. Акад. прав. наук України, 1995. № 3. С. 81–88. 7. *Теорія держави і права*. Акад. курс: підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с. 8. Фуко М. *Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью*. Ч. 2 / М. Фуко; пер. с франц. И. Окуновой; под общ. ред. Б. Н. Скуратова. М.: Практис, 2005. 320 с. 9. Аннерс Э. *История европейского права (пер. со швед.)*. Ин-т Европы. М.: Наука, 1994. 397 с. 10. Фридман Л. *Ведение в американское право (пер. с англ.)* / ред. М. Калантаровой. М.: Изд. группа «Прогресс-Универс», 1993. 286 с. 11. Берман Г. Дж. *Западная традиция права: эпоха формирования (пер. с англ.)*. 2-е изд. М.: Изд-во МГУ; Изд. группа ИНФРА М – Норма, 1998. 624 с. 12. Антонов М. В. *Методы теоретического правоведения в контексте глобализации*. Труды Института государства и права РАН. 2017. Т.12. № 4. С. 35–57.

REFERENCES

1. *Neklasycheskaia fylosofyia prava: voprosy u otvety*. [Non-Classic Philosophy of Law: Questions and Answers.] Kharkov: SPD FO Tarasenko V. P., 2013. 253 s. 2. Kostytskyi M. V. *Deiaki pytannia metodolohii yurydychnoi nauky*. [Some questions in the methodology of legal science.] Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrinikh sprav, 2013. No. 1. S. 3–10. 3. Koziubra M. I. *Zahalnoteoretychna yurysprudentsiia: radianska tradytsiia ta yevropeiska perspektyva*. [General theoretical jurisprudence: Soviet tradition and European perspective.] Ukr. Pravo, 2005. No. 1. S. 7–21. 4. Tsvik M. V. *Suchasne pravorozuminnia – metodolohichna osnova pravovoi nauky*. [Modern legal thinking is the methodological basis of legal science] Materialy mizhnar. nauk. konf., 13–14 hrud. 2002 r. / uporiad.: M. I. Panov, Yu. M. Hroshevyi. Kh.: Pravo, 2003. S. 88–91. 5. Maksymov S. I. *Pryrodne i pozytyvne pravo yak elementy pravovoi realnosti*. [Natural and positive law as elements of legal reality] Visn. Akad. prav. nauk Ukrainy, 2002. No. 1. S. 82–92. 6. Rabinovych P. M. *Metodolohiia pravoznavstva problemy pliuralizatsii*. [The methodology of jurisprudence is the problem of pluralization] Visn. Akad. prav. nauk Ukrainy, 1995. No. 3. S. 81–88. 7. *Teoriia derzhavy i prava. Akad. kurs: pidruch*. [Theory of state and law. Acad course: tutorial] / za red. O. V. Zaichuka, N. M. Onishchenko. K.: Yurinkom Inter, 2006. 688 s. 8. Фуко М. *Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью*. Ч. 2 / М. Фуко; пер. с франц. И. Окуновой; под общ. ред. Б. Н. Скуратова. М.: Практис, 2005. 320 с. 9. Аннерс Э. *История европейского права (пер. со швед.)*. [The history of European law] Ин-т Европы. М.: Наука, 1994. 397 с. 10. Фридман Л. *Ведение в американское право (пер. с англ.)* [Doing American Law] / ред. М. Калантаровой. М.: Изд. группа «Прогресс-Универс», 1993. 286 с. 11. Берман Г. Дж. *Западная традиция права: эпоха формирования (пер. с англ.)*. [Western tradition of law: the era of formation] 2-е изд. М.: Изд-во МГУ; Изд. группа ИНФРА М – Норма, 1998. 624 с. 12. Антонов М. В. *Методы теоретического правоведения в контексте глобализации*. Труды Института государства и права РАН. 2017. Т. 12. No. 4. S. 35–57.

Дата надходження: 16.04.2018 р.